

ספר משכיל

עם פירוש מאת

רבנו אלעזר מגרמייזא
בעל ספר הרוקח

יוצא לאור על פי כתב־יד
בתוספת מבוא, ציוני מקורות,
השוואות, הערות וביאורים

מאת

הרב אליעזר שווארץ

כל הזכויות שמורות
תשרי תשע"ד

© 2014

Rabbi Allen Schwartz
697 West End Ave.
New York, NY 10025
212-865-0909
ras@ozny.org

ה.ד.פ.

HaDaF Typesetting
HaDaF.Dovid@gmail.com

לז"נ

משה בן שמואל הכהן
שמשון אברהם בן משה הכהן ואסתר שטרנברג
הענשע בת שמואל ואסתר שטרנברג

ולזכר קדושי השואה הי"ד
אשר נהרגו על קידוש השם

משה בן שמשון אברהם ומרים שטרנברג
שמואל בן שמשון אברהם ומרים שטרנברג
מרדכי חיים מייזנר

רחל נואמן בת משה ואסתר
מלכה רוזנבאום בת משה ואסתר
חזה וואלוואוויץ בת משה ואסתר
אסתר שטרנברג-מייזנר
מרים בת שלמה זלמן פוקס
שמואל בן יעקב פארקאס
אסתר בת דוד והענשע פארקאס
סימה בת שמואל ואסתר פארקאס
יחזקאל אריה בן יהודה וסימה קעסנער
דוד בן יהודה וסימה קעסנער
בריינדל בת שמואל ואסתר פארקאס
שרה בת מנחם ובריינדל פערל

מרן הגאון רבי ברוך דוב פוברסקי שליט"א

ברוך דוב פוברסקי

ישיבת פוניבז' בני ברק

בס"ד אלף מאנא ב"ח מרחשון ה'תשע"א

ב' סיון ה'תשנ"ח ביקרנו מו"ר מילאד סולל
רם זלמן מנחם זצ"ל יו"ר.
אלו אע"פ

ממנו אכילת גליציה כי ביקרנו אל מלך אגד
מילאד זצ"ל ביקרנו וצ"ל. בסיוע מלך היה למעשה חכמה
אמרי מנה לחנוך יצחק בלש זכ"ה למעשה אל היצירה
למחשבה מנה חכמה ומוסר בכל מקום וזלמן צדק דגל
ישיבת מילאד אנוסין אלל ביקרנו אכ"ה כי ז' בלש זלמן
אכ"ה וזלמן יצחק

בכבוד וביקר
בסיון טו (אע"פ)

בס"ד עש"ק תולדות כ"ח מרחשון ה'תשע"א

כב' הרב הגאון המפואר מוה"ר אליעזר שווארץ שליט"א

רב קהלת אוהב צדק ניו יורק.

שלו' וברכה

שמחתי לראות גליונות פי' הרוקח על משלי אשר מעלת כבודו
מוציא לאור בצירוף הארות וציונים. בשורה טובה היא למבקשי חכמה
ובאתי בזה לחזק ידכם כאשר זכיתם לזכות את הרבים
להרביץ תורה חכמה ומוסר בכל מקום ולנהל עדתכם ברמה.
יזכהו השי"ת להוסיף עוד כהנה וכהנה כיד ה' הטובה עליו
לברכה ולתפארת

בכבוד וביקר

ברוך דוב פוברסקי.

מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א

אני מצטרף למצוה רבה זו חיים קניבסקי

גם אני מצטרף למצוה רבה זו חיים קניבסקי

מרן הגאון רבי גרשון אדלשטין שליט"א

זכות גדולה היא לזכות
את הרבים בתורתן
של ראשונים כמלאכים
ויתברך בכל הברכות
המובטחות למזכי הרבים
בתורה.
הכו"ח בברכה
י. גרשון אדלשטין

זכות גדולה היא לזכות
את הרבים בתורתן
של ראשונים כמלאכים
ויתברך בכל הברכות
המובטחות למזכי הרבים
בתורה.
הכו"ח בברכה
י. גרשון אדלשטין

מרן הגאון רבי מיכל יהודה ליפקוביץ שליט"א

הנני מצרף ברכתי להוצאת ספר פירוש הרוקח.
וזכות גדול הוא לעוסקים בבירור מקחו של צדיק.
ברכתי שזכות זו תעמוד לכם להתברך מאתו ית"ש בכט"ס.
החותם מיכל יהודה ליפקוביץ

הנני מצרף ברכתי להוצאת ספר פירוש הרוקח.
וזכות גדול הוא לעוסקים בבירור מקחו של צדיק.
ברכתי שזכות זו תעמוד לכם להתברך מאתו ית"ש בכט"ס.
החותם מיכל יהודה ליפקוביץ

פירוש לספר משלי

מאת רבנו אלעזר מגרמייזא בעל ספר הרוקח

מבוא

רבנו אלעזר מגרמייזא נולד בערך בשנת 1160 בעיר מגנציא למשפחה של רבנים גדולי תורה. בעיר גרמייזא הרביץ תורה לכל יושביה עד שחיות הטרף, נושאי הצלב, קפצו רוגזים עליו, ופצעו אותו, את בניו ואת תלמידיו. הוא היה אחד מגדולי חסידי אשכנז וחיבר ספרים רבים, פיוטים ופירושים על התנ"ך.

דרכו של רבנו בפירושו היא למצוא רעיון מסויים בפסוק ולציין מקורות אחרים בהם מוזכר אותו רעיון. את ראיותיו הוא מביא מפסוקי התנ"ך וממדרשי חז"ל. בסוף פירושו הוא חוזר אל הפסוק ומחזק את הרעיון, והפעם על ידי גימטריא, נוטריקון, מילוי, ראשי תיבות, סופי תיבות, תיבות שניות ועוד. עניינים אלו מובאים בראשית פירושו לתורה במהדורת קלוגמאנן, שם ישנם ס"ג שערים של פרשנות.^א

מסגנון פירושו של רבנו נראה שמה שהנחה אותו בפרשנותו הוא דברי חז"ל שאין דבר שאינו רמוז בתורה הקדושה, וכמו שכבר אמרו חז"ל במסכת תענית (ט), מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזא באורייתא, כלומר כל מה שכתוב בנביאים ובכתובים נרמז כבר בתורה. ובמסכת ברכות (ה). אמרו חכמים שהתנ"ך והתורה שבעל פה כבר ניתנו למשה מסיני. ובמסכת סנהדרין (צט). איתא שאפילו גזרה שוה וקל וחומר ניתנו למשה מסיני. ובמסכת מגילה (יט): דרשו חז"ל, מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים, ומה שהסופרים עתידים לחדש. ובירושלמי (מגילה סוף פרק ג') אמרו, כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר היה ידוע למשה רבנו מסיני, וכהנה רבות.

כמו כן, רבנו בפירושו מראה שכל ענין בהלכה נרמז בתנ"ך. בפירושו לספר קהלת (א', י') על הפסוק יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא כבר היה לעולמים כתב שראשי התיבות של סוף הפסוק הם הלכה, היינו שהכל הלכה למשה מסיני. וכן בפירושו לספר זה (א', ו') על הפסוק להבין משל ומליצה כתב שהאותיות השניות למפרע הן משה,

---

א קלוגמאנן י. פירוש הרוקח על התורה, בני ברק תשמ"ח עמ' י"ג – נ"א.

וסמך ליה דברי חכמים וחידתם, ללמד שכל דבר שחידשו חכמים כבר ידעו משה רבנו, ואין דבר שלא רמזו בתורה. ועל הפסוק (א', ה') ישמע חכם ויוסף לקח כתב: "כל מקום שפליג רבה ורב יוסף הלכה כרבה, חוץ מאלו שלושה מקומות, וסימן ישמ"ע, ראשי תיבות יוסף שדה מחצה ענין."²¹ היינו שישנם שלושה מקומות שהלקח (היא ההלכה) הוא כמו רב יוסף ששמו נזכר בפסוק. ואם דבר זה היה ידוע לשלמה המלך, קל וחומר שידעו משה רבנו (אלא שאף על פי שמשה כבר ידע את כל החידושים שעתיד גם רבנו לחדש, מפרש רבנו את הפסוק דברי חכמים וחידתם דהיינו התורה שמחדשים בכל יום, כלומר, למרות שהכל היה גלוי לפני משה רבינו, עבורנו הכל חדש בכל יום, דלדין התורה היא כמו חידה שאנו מצפים לשמוע את תשובתה).

וכמו שעשה רבו של רבנו, רבי יהודה החסיד בעל ספר חסידים, כן עשה רבנו, הוא מראה על ידי רמזים שונים חידושים שונים, ומלמד שבדרך ס"ג השערים של פרשנות שמזכיר בספרו ניתן למצוא בפסוק רמז לכל דבר. גדולי חסידי אשכנז רצו להראות את סודות התורה לרוב העם שסבלו מאוד מהנוצרים, כיון שהתורה מבטיחה לשומרי המצוות שיהיה להם טוב ומנוחה, והנה לפנייהם מאות שומרי מצוות הסובלים באופן נורא. לכן גילו רבי יהודה החסיד ורבנו סודות אלו המצילים את האדם מגזרות רעות.

כמו כן דרך רבנו להראות שקורות ההסטוריה רמזים בפסוקים. בפרק א' פסוק ל"ג כתוב ושומע לי ישכן בטח ושאנן מפחד רעה, וכתב רבנו שהמילה בטח בא"ת ב"ש היא בגימטריא ת"י, והמילה שאנן בא"ת ב"ש היא בגימטריא ת"כ, ובוה בא שלמה המלך לרמז למה אמרו חז"ל (יומא ט.) שבית המקדש הראשון עמד ת"י שנים והשני ת"כ.

רבנו מצטט במיוחד ממדרש משלי, וכפי הנראה הנוסח שהיה לפניו הוא מה שנמצא אצלנו כדפוס וניצא,²² אלא שהוא מצטט את דברי המדרש במלים של עצמו. וכדרכו במקרא כך גם במדרש, לוקח רעיון המובא במדרש ומוצא לו סימוכים בפסוק על ידי גימטריא, ראשי תיבות, סופי תיבות, ויתר ס"ג השערים הנזכרים בספרו. למשל, המדרש דורש את הפסוקים י"ב עד י"ט שבפרק א' על מכירת יוסף, ורבנו מוצא רמזים שונים למכירתו ולעונשם של האחים בדרכים הנזכרות. כמו כן הוא מוצא רמזים בספר משלי לפסוקי התורה, ורמזים בתורה לרעיונות המובאים בספר משלי.

ב עיין פרק א' הערות 16 - 21.

ג ספר חסידים מהדורת וסטנצקי סימנים תתתל"א, תתתתרכ"ו ותתתתרכ"ט.

ד לדוגמא בפרק א' פסוק ו' על המילה מליצה דרש שהתורה מצילה את האדם, ומליצה אותיות מצילה. וכו' על פסוק ח', כי לוית חן לראשך, כתב תורה לויא לאדם ההולך בדרך, שאינו ניוזק. ובסוף אותו פסוק כתב אודות אליהו ואלישע שאלולא שדברו דברי תורה היו נשרפין. ואכן נושאי הצלב באו לביתו כשהיה עוסק בתורה ופצעו אותו וחשבו שמת ועזבוהו, כך מובא בכתב היד בתחילת פירושו לשיר השירים.

ה עיין בהערות של שלמה באבער נדפס מחדש ירושלים תשכ"ה משלי א', כ"א, אותיות צ"ד וצ"ח, ובמבוא שלו י"א, סימן ח'.

רבנו מזכיר לא מעט רעיונות של גאולה בפירושיו, וזאת מחמת שבזמנו סבלו מאוד מנושאי הצלב ורצה לנחם את עצמו ואת בני זמנו ולכן חיפש כל רמז אפשרי בכתוב למשיח ולגאולה. למשל, על הפסוק כיס אחד יהיה לכולנו (א', י"ד) כתב רבנו ש"ס הוא מלך בגימטריא, וכיס אחד יהיה לכולנו פירושו שלעתיד לבא יהיה מלך אחד על כל ישראל. אף על פי שאין שום רמז בפסוק לגאולה, רבנו דורש כן מהטעם הנזכר.

חיזוק נוסף לדרכו זו בפירושיו כנראה קיבל רבנו מרבו רבי יהודה החסיד, אשר כתב (ספר חסידים מהדורת וסטנצקי סימן תתתתרנ"ו): "אין דבר שכתוב בתורה שאין יוצא משם צורך לדורות, שהרי אנו מברכין על קריאת התורה לפניה ולאחריה ברוך נותן התורה, ואחר רק קורא אפילו פרשה שאין בה מצוה, כגון וישלח יעקב מלאכים, ובפרשת אלופי אדום, וכתוב כי לא דבר רק הוא מכס." יש לשער שהוראה זו של רבו חיזקה את גישתו וטרח למצוא רמזים נפלאים וסודות עמוקים בכל פסוק, מלה ואות.

אף על פי שלא מצאתי את שם המחבר בכתב היד הזה, ישנן ראיות ברורות שפירוש זה הוא מבית מדרשו של רבי אלעזר מגרמייזא בעל ספר הרוקח. ראשית, כפי שמובן מהקדמת כתב יד זה דרכו של הרוקח בפרשנות כמו שבארנו לעיל דומה מאד לפירוש זה, מה שמחזק את ההשערה שפירוש זה הוא מבית מדרשו של הרוקח. ועוד, המשך כתב היד שאחר הפירוש לספר משלי עוסק בפירוש לשיר השירים, ופירוש זה בדיוק, מלה במלה, הוא כפירוש הרוקח על שיר השירים שיצא לאור בשנת תשמ"ה על ידי יואל קלוגמאנן עם הערותיו של מרן הגאון רבי חיים קניבסקי שליט"א.

נוסף על כך, פירוש זה לספר משלי מזכיר מאוד דברים הכתובים בספר הרוקח. למשל, בכתב היד לספר משלי פרק ט"ו פסוק י"ז כתוב: "טוב ארחת ירק, אל תקרי אלא אורחת, ירק זה אברהם, שנאמר וירק את חניכיו. ואהבה שם, שנאמר והם בעלי ברית אברהם. משור אבוס ושנאה בו, ראשי תיבות וסופי תיבות גימטריא ש"כ, ויתר ל"א כנגד תיבות הוא חבירו (פרק י"ד פסוקים ט' וי') ואמרפל כדרלעומר תדעל אריוך גימטריא ל"א. דבר אחר, טוב ארחת ירק, ארחת גימטריא חזרת, בלשון אשכנז לאטיף." ובספר הרוקח (עמ' קנ"ד) כתוב: "מרור יקח, ומברך על אכילת מרור וטובל בחרוסת, ואוכל כזית מרור בלא הסיבה, ויתן לכל אחד ואחד כזית מרור. בפרק כל שעה, אלו ירקות שאדם יוצא ידי חובתו בפסח, בחזרת, לייטוגא, הוא מרור. בעולשין, קרישפלא.

ו כוונתו לכל ספרי התנ"ך, וראייתו בסמוך שמברכין ברכת התורה גם על פסוקי ג"ך.

ז בראשית ל"ב, ד'.

ח שם ל"ו.

ט דברים ל"ב, מ"ז.

י וכן כתב שם בסימן תתתרכ"ט ובסימן תתתרל"א.

חמכתא, אגרוהן. ובחרחבינא בסיב חדקל ודוליא. מרירתא, אמרפוי"ל. אבל מצוה בחזרת, היא חסא. טוב ארוחת ירק ואחבת שם, ארוחת בנימטריא חזרת. הרי שבשני המקומות נדרשת המילה ארוחת כרמו לחזרת, ומזה יש ללמוד שמי שכתב את ספר הרוקח כתב גם את הפירוש הזה לספר משלי. גם הזכרת המילה אמרפל על הפסוק בספר משלי ובספר הרוקח כתוב שאמרפוי"ל הוא אחד משמות המרור מחזקת הנחה זו (דרשה זו מופיעה במדרש תנחומא לפרשת בלק פרשה י"ב).

ישנן מקבילות נוספות בין ספר זה לספר הרוקח: פרק ב' פסוק ד' לעומת הלכות העומר סימן רצ"ד. פרק ג' פסוק ה' לעומת הלכות חלה סימן שנ"ט. פרק י"ט פסוק ד' לעומת הלכות נדה סימן שי"ז. פרק י"ט פסוק כ"א לעומת הלכות ספירת העומר סימן רצ"ד.

חיזוק נוסף להשערתנו שכתב יד זה הוא של הרוקח, שכן הרוקח מתייחס בספרו לערמומיות כאל מעלה (ראה בספר הרוקח שורש זכיות ערום ביראה), ובפירוש זה לספר משלי נמצא כן מספר פעמים. למשל על הפסוק אני חכמה שכנתי ערמה (ח, י"ב) כתוב שאדם הלומד תורה מקבל ערמומיות של כל דבה. כמו כן השוה מה שכתוב להלן (י"ט, ב') על הפסוק גם בלא דעת נפש לא טוב, למה שכתוב בספר הרוקח בהלכות נדה עמוד ר"ב.

כמו כן ישנם פירושים רבים בכתב יד זה שדומים לפירושים של הרוקח על חמש מגילות. למשל, על הפסוק בצדק כל אמרי פי אין בהם נפתל ועקש (ח', ח') נמצא בכתב היד: "אין בהם נפתל ועקש, ראשי תיבות נוב, פירוש, אין לך קוץ בתורה שאין עליו תלי תלים הלכות, כגון שופר מהפך שתיים עקש, שנאמר קווצותיו תלתלים." ובפירוש הרוקח לשיר השירים (ה', י"א) על הפסוק קווצותיו תלתלים כתוב: "תילי תילים של הלכות." ועיין בפירושו לפרק י"ב פסוק י"ג ביחס לפירושו למגילת אסתר פרק ד' פסוק ט"ז, וכן בפירושו לפרק י"ב פסוק ט"ז ביחס למגילת אסתר פרק א' פסוק י"א.

כמו כן ישנם פירושים רבים בכתב יד זה הדומים מאוד לפירושו של רבנו על התורה. למשל על הפסוק עובד אדמתו ישבע לחם (י"ב, י"א) כתוב בכתב היד: "גימטריא שבעה ויתיר ה', פירוש מי שיחזור על ה' חומשי תורה או על כל לימוד בשבועות, שנאמר, שבעה שבועות תספר לך מהחל חרמש בקמה, אל תקרי בקמה אלא בקומה." וכפירוש זה ממש נמצא בפירוש הרוקח לספר דברים פרק ט"ז פסוק ט'.

ישנן דוגמאות נוספות לדבר, וכדלהלן: פרק ו' פסוק ל"ג ביחס לספר דברים פרק כ"ג פסוק ד'. פרק י"א פסוק כ"ט ביחס לספר דברים פרק י"א פסוק י"ב. פרק י"ב פסוק כ"ב

יא מילה זו מוזכרת גם בדברי רש"י במסכת פסחים דף ל"ט ע"א ובמחזור ויטרי ריש הלכות ליל הפסח. ועיין בסידורו של רש"י סימן שפ"ז ובהערות שם.

ביחס לספר דברים פרק ל"ב פסוק י"ח. פרק י"ד פסוק כ"ג ביחס לספר ויקרא פרק י"ט פסוק י"ט. פרק ט"ו פסוק ט"ז ביחס לספר בראשית פרק י"ד פסוק י"ד. פרק י"ח פסוק ג' ביחס לספר בראשית פרק כ"ו פסוק א'. פרק י"ח פסוק י' ביחס לספר במדבר פרק י"א פסוק ט"ז.

גם העובדה שהרוקח סבל מאוד מנושאי הצלב ושכתב יד זה לספר משלי נזכרה כמה פעמים מעלת המיתה על קידוש השם והשכר הצפון להם לעולם הבא יש בה ללמד שכתב יד זה הוא של הרוקח. למשל, בפרק כ"ג פסוק ל"ה כתוב: "הכוני בל חליתי הלמוני בל ידעתי, מכאן המוסר עצמו על קידוש השם אינו מרגיש, הלמוני פירוש במיתות בית דין, מתי אקיץ לתחיית המתים." ובפרק כ"ז פסוק ו' נאמר: "נאמנים פצעי אוהב, טוב לצדיקים שיש להם יסורים בעולם הזה כדי לנקותם לעולם הבא." ועיין עוד בפרק א' פסוקים י"ב וי"ד.

אחר כל זאת יש לציין שמתחילת פרק י"ח נראה שאין זה פירושו של הרוקח, שכן עד פרק זה הפירוש הוא בדרך כלל מסודר, אולם מפרק זה והלאה הדברים מאוד מעורבבים. כמו כן עד פרק י"ח רק רש"י מוזכר בתוך הפירוש, ואילו מפרק י"ח והלאה מוזכרים מפרשים אחרים, כמו רשב"ם, קמחי, פרחון, מחברת של מנחם, ר' משה ב"ר מאיר נש"א ומשה ב"ר ווידיש בושטאר"ש, ואילו רש"י אינו מוזכר יותר. יתירה מזאת בפרק י"ח פסוק כ"ב מוזכר ספר העיקרים של רבי יוסף אלבו, וכידוע רבי יוסף אלבו היה כמה מאות שנים אחרי פטירת רבנו. אשר על כן נראה פשוט שסוף הפירוש אינו מדברי רבנו הרוקח.

בסיומא דמילתא אציין שהרב יוסף אביבי (מומחה לכתבי יד של רבותינו חכמי אשכנז) כתב בקטלוג של ספריית גאטסמאן בישיבה יוניברסיטי שכתב יד זה (מספר 415) הוא דברי תורה מאת הרוקח.

ביחס לפירושו של הרשב"ם לספר משלי (מוזכר בפירוש זה בפרק ט"ו פסוק כ"ד, בפרק י"ח פסוק ג', בפרק כ"א פסוקים ו' וי"ז ובפרק כ"ז פסוקים ט"ו וט"ז) יש לציין שדוד ראזין בהקדמתו לפירוש רשב"ם (עמ' י"ז) מזכיר כמה ספרים אותם פירש הרשב"ם, אולם הוא אינו מונה את ספר משלי בתוכם. אכן שמואל אברהם פאזנאנסקי בספרו מבוא על חכמי צרפת מפרשי המקרא כתב שמלבד פירושו לתורה כתב הרשב"ם פירוש לשאר ספרי הקודש, אלא שפירושים אלו אבדו ברוב הימים.

כאשר מוזכר קמחי בפירוש זה (בפרק כ' פסוק כ"ה, בפרק כ"ב פסוק י"ח, בפרק כ"ג פסוק ז', בפרק כ"ד פסוק כ"ח, בפרק כ"ז פסוקים ט"ו וט"ז ובפרק כ"ח פסוק כ"ג) הכוונה היא לרבנו יוסף קמחי, אביו של הרד"ק. רבנו יוסף נולד בתחילת המאה השתים עשרה. הוא כתב פירוש על התורה ועל הנביאים, וכן על הספרים משלי, איוב ושיר השירים,

אולם רוב פירושים אלו לא הגיעו לידינו. פירוש לספר משלי נדפס על ידי אפרים תלמג' בספר בשם שלשה פירושים לספר משלי לבית קמחי, אשר כל אחד מהספרים נתחבר על ידי אחד מבית קמחי, רבי יוסף, רבי משה ורבי דוד. הפירושים שבכתב יד זה דומים רק לפירוש המיוחס לרבי יוסף קמחי (ראה עוד P. Grunhaus, Journal of Jewish Studies Vol. 54, 2003, 311-327).

פרחון המוזכר בספר זה (בפרק כ"ד פסוקים כ"א וכ"ח, בפרק כ"ה פסוק כ"ו, בפרק כ"ז פסוק ח, בפרק כ"ח פסוק כ"ג ובפרק ל"א פסוק י"ד) הוא רבי שלמה בן אפרים אבן פרחון שחי גם הוא במאה השתים עשרה. היה תלמידם של רבי יהודה הלוי ורבי אברהם אבן עזרא. אין בידינו אלא ספר אחד מספריו בשם מחברת הערוך והוא מעין מילון לספרי התנ"ך. ספר זה נדפס לראשונה בשנת תר"ד על ידי ש.ג. סטקוף בפרעסבורג, ושוב נדפס בירושלים בשנת תשכ"ט. כל פירוש המוזכר בספר משלי בשם פרחון נמצא בספר מחברת הערוך.

עוד מוזכרים בפירושים זה מחברת וספר העיקרים אשר מחבריהם ידועים, אולם הם מוזכרים רק פעם אחת. המחברת מוזכר בפרק כ"ד פסוק כ"ז וספר העיקרים בפרק י"ח פסוק כ"ב.

את משה ב"ר מאיר נשיא (מוזכר בפרק י"ט פסוקים כ"א וכ"ג, בפרק כ" פסוקים ה' וכ"ב ובפרק כ"ג פסוק ב') ואת משה ב"ר יהודה בושטארש (מוזכר פעם אחת בפרק כ"ז פסוק ס"ו) המוזכרים בפירושים זה לא הצלחנו לזהות. ישנם כמה רבנים בשם משה ב"ר מאיר, ראה אורבאך, בעלי התוספות עמ' 514. יתכן שהשם נשא הוא ראשי תיבות נשיא אלקים. שם זה נמצא גם בספרו של ר' אפרים קאסטרפלג Peering through the Lattices פרק ה' הערה 38-39 שהיה אחד מבעלי התוס' בלחזקו במאה השתים עשרה.

מה אסיב לזה כל תגמולוהי עלי, על שדיכני להוציא לאור עולם פירוש זה המיוחס לרבנו אלעזר מגרמייא בעל ספר החזקת רבנו כתב כחמישים ספרים, אולם לא זכינו לראות את כולם, ובזאת נזכר וזאת להפיץ ולפרסם פירוש זה, אשר על ידי זה תהיינה שפתות הצדיק דובבות יותר ויותר.

פירוש זה יוצא לאור בעודי בתוך שנה לפטירת אבי מורי הכ"מ, מרת חיה שרה בת ר' משה שניידר ע"ה, אשר ממנה למדתי דרך ארץ ויראת שמים. יהי רצון שיהיה הלימוד בספר זה גם לעילוי נשמותה הטובה.

ולתבדיל בין החיים הריני להזכיר את אבי מורי, צבי מנחם מענדל בן מיכאל שווארץ שיחי, אשר יצא מכור הברזל, אוד יחידי ממשפחתו המוצל מאש השואה האיומה, ואשר ממנו למדתי עיקר אמונותי ותורת. יהי רצון שיזכה לבריאות איתנה ונהורא מעליא לאורך ימים ושנים.

הודה מיוחדת לאוריאל חמו אשר עצמו אמונה ומלאכת הוצאת ספר זה הושלמה על ידי הערותיו והארותיו. כמו כן אני מודה לחתני כבני ר' ישראל בלוס, ולר' דוד פיינברג, ד"ר צבי ארני וד"ר שניאור ליימן על חלקם בהוצאת ספר זה להגדיל תורה ולהאדירה. תהי משכורתם שלימה מעם ה'. הפעם אודה את אשתי פריידה שתחי' אשר לולא עזרתה הרבה לא הייתי זוכה לסיים מלאכה כבירה זו.

הקדמת המחבר

ל"ג פעמים מוסר בספר הזה, כ"ח לשון מוסר¹ וה' לשון יסר², יסר לץ³, יסר בנך⁴ לא יסר עבד⁵, אשר יסרתו אמו⁶, וזהו מוסר אביו⁷, כמניין אביו⁸ פעמים מוסר שישדתי בספר הזה, ולכך עד ל"ג בעומר מתו תלמידיו של רבי עקיבא.

ט"ו למידות במשנה תורה⁹, ט"ו פעמים שני לוחות בחומש¹⁰, וט"ו לימוד בקריאה כלפי מעלה¹¹, לכך ט"ו ענייני תורה בריש הספר¹², ט"ו פעמים אוזן בספר, הט אונך ושמע¹³, להבין אמרי בינה, כמניין בינה במשלי¹⁴.

מ"ט מונים¹⁵ מ"ט שערים נמסרו לו, לפי שיצא מזרע אברהם שנמסר בנו, מ"ט שערי בינה¹⁶, וכן מ"ט אותיות בפסוק עקב אשר שמע אברהם בקולי¹⁷, וגם ליצחק נמסרו, וליעקב נמסרו להם, ולכך מ"ט אותיות בפסוק וארא אל אברהם אל יצחק ואל יעקב¹⁸.

כתיב לצים, כסילים, נערות, בחרות, זקנים, לכך תשוב לתוכחתי צלחת רוחי בבחרות דברי זקנות¹⁹. תקרא בפתחי שערים²⁰ ראשי תיבות שבת, בשבת יותר מבחול²¹. וצפן לישרים²², ו' שעות בלילה משיב רוח צפונית וקמים לעסוק בתורה²³. כף פעמים ישר ומישר ומישרים. להצילך

1	לשון תוכחה, וכוונתו למילה מוסר ממש.	און במשמעות של מאזנים מופיע פעם אחת בפרק י"ז פסוק ד'.
2	לשון עונש.	14 אין כוונתו למילה בינה, כי מילה זו מופיעה בספר משלי רק י"ד פעמים, אלא שורש המילה בינה (כגון יבינו, נבון וכדומה) הוא שנמצא ס"ז פעמים בספר, כמניין בינה.
3	משלי ט', ז'.	15 ראה פרק ב' פסוק ד' הערה מס' 6.
4	שם י"ט, י"ח, וכן כ"ט, י"ז.	16 ראה ראש השנה כ"א ע"ב.
5	שם כ"ט, י"ט.	17 בראשית כ"ו, ה'.
6	שם ל"א, א'.	18 שמות ו', ג'.
7	שם א', ח'.	19 רצונו לומר שבספר זה יש תוכחות לכל ענינים אלו.
8	אביו בגימטריא ל"ג, כנגד כל הפסוקים הללו וכמו שמפרש והולך.	20 משלי א', כ"א.
9	רצונו לומר שענין לימוד מוזכר בספר דברים ט"ו פעמים.	21 מפסוק זה למד בדרך רמז שהלילה הוא הזמן המסוגל ביותר ללימוד התורה, וכאן מפרש שגם יום השבת מסוגל יותר ללימוד תורה, והיינו משום שבשני זמנים אלו אדם פנוי מעבודה וכמו שמפרש והולך.
10	המילה לוחות מופיעה בתורה הרבה פעמים, אולם המלים שני לוחות מופיעות ט"ו פעמים.	22 שם ב', ז', כתיב וצפן וקרין יצפן ודורש הכתיב.
11	קשה להבין כוונתו.	
12	ישנם כמה חשבונות לט"ו עניינים אלו.	
13	שם כ"ב, י"ז, ואולי רוצה לרמז בגימטריא ה"ט למספר ט"ו חסר א', ראה פרק א' הערה 45.	
	אולם באמת השורש של אבר השמיעה מופיע י"ד פעמים בספר משלי, כגימטריא ה"ט, והשרש	

מאשה זרה, ²⁴ ראשי תיבות מז"ל רע. ומצא חן ושכל, ²⁵ כתיב ותהי אסתר נשאת חן בעיני כל רואיה, ²⁶ כל לרבות עיני העליונים. וימלאו אסמיק, ²⁷ הם סודות, ותירוש יקביך יפרצו, ²⁸ הם סודות של יין המשומר בענבים, ומתי יתקיים אלו בידך, כשמוסר ה', כי את אשר יאהב ה' יוכיח. ²⁹ ואל תקץ בתוכחתו, ³⁰ קצת, ³¹ שאין יחיד קורא קצת בתוכחה. ³² כבד את ה' מהונך, ³³ בשביל זה וימלאו אסמיק ³⁴ וכו', ואפילו אם לא ימלאו אל תהרהר אחריו, אלא מוסר ה' בני אל תמאס, כי את אשר יאהב ה' יוכיח. ³⁵

ה' בחכמה יסד ארץ, ³⁶ ה' בחכמה בגימטריא ק"א, ק"א פעמים חכמה בספר הזה, ³⁷ והולך בחכמה הוא ימלט, ³⁸ הוא ימלט גימטריא ק"א, ורמז שלמה המלך עליו השלום בספר. וכתוב גם אויל מחריש חכם יחשב, ³⁹ יש אויל בקרב חכם, ואם מחריש, חכם יחשב, אויל מחריש חכם יחשב ראשי תיבות אותיות אחים, זהו מה טוב ומה נעים ⁴⁰ וגומר, וזהו נוטריקון.

23	כמו שדרשו חז"ל על דוד המלך במסכת ברכות דף ג' ע"ב.	מפסיקין בקללות אלא אחד קורא את כולן.
24	שם ב', ט"ז.	33 משלי ג', ט'.
25	שם ג', ד'.	34 שם, י'.
26	אסתר ב', ט"ו.	35 שם ריש הפסוקים ט' וי'.
27	משלי ג', י'.	36 שם י"ט.
28	שם.	37 כוונתו לכל הצורות של חכמה, כמו חכם, חכמים וכו'.
29	שם י"ג.	38 שם כ"ח, כ"ו.
30	שם י"א.	39 שם י"ז, כ"ח.
31	תקץ אותיות קצת.	40 תהלים קל"ג, א'. דבר טוב ונעים הוא שאויל יושב עם חכם, ובלבד שמחריש.
32	מסכת מגילה ל"א ע"א במשנה, אין	

ספר משלי

עם פירוש מאת

רבנו אלעזר מגרמייזא

בעל ספר הרזקה

א א מְשָׁלִי שְׁלֹמָה בֶן-דָּוִד מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל:
 ב לָדַעַת חֲכָמָה וּמוֹסֵר לְהַבִּין אִמְרֵי בִינָה:
 ג לָקַחַת מוֹסֵר הַשֶּׁכֶל צֶדֶק וּמִשְׁפָּט וּמִיִּשְׁרָיִם:
 ד לָתֵת לַפְתָּאִים עֲרָמָה לְנֹעַר דַּעַת וּמִזְמָה:

רש"י

(א) משל. כל דבריו דוגמות ומשלים משל התורה באשה טובה ומשל העוזדי גלולים באשה זונה: (ב) לדעת חכמה ומוסר. המשלים האלו אמר להודיע לצריות (חכמה ומוסר) שיהיו עמלים בתורה שהיא חכמה ומוסר ובינה: (ג) צדק ומשפט ומשרים. צדק, לדקה מממונו: ומשפט. לשפוט אמת: ומשרים. היא הפשרה דרך חלק ומישור שזה לזה ולזה: (ד) לתת לפתאים ערמה. משלים אלו אמר קהלת לקנות זהם הפתאים ערמה, לנער דעת, וגם לנער המנוער מכל למוד שלא למד עדיין כלום: מזימה. מחשבת עולה:

פירוש הרוקח

[א] משלי.¹ ראשי תיבות מי שהיה לפניו יחכם, מי שהיה לאחריו יחכם,² מלך שלמה לכל ישראל.³ משלי. ראשי תיבות ממשלה שלום לימוד

השמלות, לומר שאם יש שמלה מגוללה בדמים או שמלות של גוי שלבשו בימי אידם לכבוד עבודה זרה, לא יקבלו מהם ללבוש אותם בימי חג ה', וכתוב והטהרו והחליפו שמלותיכם, וכשאמר ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה, שברור להם שלא היו שמלות של עבודה זרה ולא מגוללה בדמים, אבל אם לא הספיקה לכבסה ולטהרה עד שיצאו, שלא יקחו עמהם, שלא ישאלו, והנה בשעת מעשה לא הזכירו שמלות אלא כלי זהב וכלי כסף, כי ידעתי לעתיד ויתנצלו בני ישראל את עדים מהר חורב, אילו לא אמר וישאלו כלי כסף וכלי זהב, לא היו יודעים במה לעשות העגל, וזהב עשו לבעל (הושע ב', י').

2 רמז לכתוב בספר מלכים א' (ג', י"ב), אשר כמוך לא היה לפניך ואחריך לא יקום כמוך. 3 לכאורה בא לאפוקי ממאן דאמר במסכת סנהדרין (כ'): ששלמה המלך הפסיד את מלכותו. או שבא לומר שכתב את ספר משלי לפני שהפסיד את מלכותו. עוד יש לומר שרצונו לומר ששלמה

1 בספר חסידים מהדורת וסטנצקי (סי' תתתקצ"ב) ישנה פסקה על ספר משלי שלא הובאה במהדורת מרגליות. כיון שרבנו שאב את מימיו ממעיין רבו, רבי יהודה החסיד, ראוי לעיין בה. הנה הקטע הראשון מפסקה זו: "נזם זהב וחלי כתם מוכיח חכם על און שמעת (כ"ה, י"ב), למה כתב זה המשל, אלא זה מגיד לנו, לפי שכתוב דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב ושמלות, וכתוב ובני ישראל עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, ובשעת מעשה לא אמר שמלות, וזהו כדבר משה, שכתב מתחילה ושאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב ושמלות ושמלתם על בניכם ועל בנותיכם ונצלתם את מצרים, וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום וינצלו את מצרים, ונתתי את חן העם הזה בעיני מצרים והיה כי תלכו לא תלכו ריקם, מתחילה הזכיר שמלות וכן עשו, אבל אחר כך בשעת מעשה לא צוה

פירוש הרוקח

ישועה.⁴ ואותיות ג"כ משלי, כלומר, התורה ישועה וממשלה ושלום על כל ישראל.⁵ וסופי תיבות חמדה,⁶ פירוש כל אלו הג' מדות היה בו,⁷ וכתוב מי מדד בשעלו מים,⁸ והתורה נמשלה למים.⁹ והמ' גדולה,¹⁰ שישב מ' יום בתענית קודם שנתן לו התורה.¹¹ דבר אחר, התורה ניתנה למ' יום שלי, זהו מ' שלי.¹²

[ד] לתת לפתאים ערמה. סופי תיבות תמה, זו התורה, שנאמר תורת ה' תמימה,¹³ והיא נותנת לפתאים ערמה.¹⁴

11 דברים (ט', ט'). ויש למצוא רמז לכך במקרא, ומים לא שתיתי ראשי תיבות משל. ובריש מדרש משלי (מובא גם בילקוט שמעוני רמז תתקכ"ט) אמרו ששלמה התענה ארבעים יום כמשה כדי להשיג את החכמה. ובילקוט איתא שדבר זה נרמז באות מ"ם הגדולה שבראש ספר משלי.

12 רצונו לומר שבספר זה יש למצוא רמזים לקבלת התורה, ומקיש ספר זה לספר תורה.

13 תהלים (י"ט, ח'). גם כאן בא רבנו להראות שמקור כל החכמה הוא התורה. והקראים השתמשו בפסוק זה בהוכחה לכך שאפשר למצוא הכל בתורה עצמה מבלי להסתמך על דברי חכמינו בתורה שבעל פה. אולם הדבר פשוט שאין זו כוונת רבנו (עיין סנהדרין צט). וראה Naftali Wieder, The Judean Scrolls and Karaism עמ' 57, 71.

14 בכמה מקומות בתנ"ך המילה ערום וערמה משמעותן שלילית, כגון והנחש היה ערום מכל חית השדה (בראשית ג', א'), וכן וכי יזיד איש על רעהו להרגו בערמה (שמות כ"א, י"ד), וכן ויעשו גם הם בערמה (יהושע ט', ד'), אולם בספר משלי משמעות המילה ערמה היא חיובית, כגון, חכמת ערום הבין דרכו (י"ד, ח'), וכן בספר איוב, ותבחר לשון ערומים (ט"ו, ה'). ועיין בספר הרוקח בהלכות חסידות (שרש זכויות, מהדורת שניאורסון ירושלים תשכ"ז עמ' י"ז) שם מוזכר ענין ערום ביראה, שפירושו שצריך לדעת יותר מפשט התורה כדי לקיים את רצון הבורא. וכוונת רבנו היא שצריך לעיין בספר חסידים של רבו רבי יהודה החסיד ובהלכות חסידות שבספר הרוקח כדי לדעת מהו רצון הבורא. בהקדמתו זו לספר משלי מבאר רבנו ששלמה המלך לא בא לחדש שום דבר שלא כתוב בתורה, אלא ברמזים שונים אנו באים להבנת עומק רצון הבורא. עיין במאמרו של ר' חיים סולובייצ'יק Three Themes in Sefer Hasidim, AJS Review I (1976) עמ' 311.

המלך היה היחיד שמלך על ישראל מתחילה ועד סוף בלי שום ערעור (עיין בפירוש רבנו לספר קהלת פרק א' פסוק י"ב, אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלים). ובמדרש (סדר עולם רבה פרק ט"ו, שיר השירים רבה פרק א' וקהלת רבה פרק א') נחלקו חכמים מה היה סדר כתיבת שלושת הספרים המיוחסים לשלמה המלך, והכי איתא התם: "שלושה ספרים כתב, משלי, קהלת, שיר השירים, אי זה מהן כתב תחילה, רבי חייא רבה ורבי יונתן, רבי חייא רבה אמר משלי כתב תחילה, ואחר כך שיר השירים ואחר כך קהלת, ומייתי לה מהאי קרא, וידבר שלשת אלפים משל, משל, זה ספר משלי, ויהי שירו חמשה ואלף, זה שיר השירים, וקהלת בסוף אמר ... מתניתא אמרה, שלושתן כתב כאחת, רבי יונתן אמר, שיר השירים כתב תחילה, ואחר כך משלי ואחר כך קהלת, ומייתי לה מדרך ארץ, כשאדם נער אומר דברי זמר, הגדיל, אומר משלות, הזקין, אומר הבל הבליים. ובמסכת בבא בתרא (יד:) כתב רש"י על סדר ספרי שלמה משלי קהלת שיר השירים: "נראה בעיני שאמרו לעת זקנתו. ואולי סדר הספרים המוזכר בגמרא הוא לפי גודלם.

4 כלומר, תכלית ספר משלי היא להביא את האדם לידי ארבעת הדברים הללו.

5 כל אלו הם נחלתם של לומדי התורה.

6 ראשי התיבות חכמה מוסר דעת השכל הם חמדה. וח' של חמדה נדרש כמו ה"ג כעין שנדרש בתוס' שבת ק"ל ע"א ד"ה שש.

7 נראה שכוונתו היא לחכמה מוסר ובינה הנזכרים בפסוק ב'.

8 ישעיה מ', י"ב.

9 הוי כל צמא לכו למים (ישעיהו נ"ה, א'), ועיין בבא קמא י"ז ע"א, ובמכילתא ויסע שמות ט"ו, כ"ב.

10 מ' של משלי היא אחת האותיות הגדולות בתנ"ך, כמו ב' של בראשית. ובספר התודעה מערכת שבועות מזכיר הרב אליהו כי טוב את כולן.

ה יִשְׁמַע חֲכָם וַיּוֹסֶף לָקַח וְנָבוֹן תַּחְבֵּלוֹת
 יִקְנֶה: ו לְהַבִּין מִשַּׁל וּמְלִיצָה דְּבָרֵי חֲכָמִים
 וְחִידָתָם: ז יִרְאֶת יְהוָה רֵאשִׁית דַּעַת חֲכָמָה
 וּמוֹסָר אֲוִילִים בָּזוּ:

רש"י

(ה) ישמע חכם. המשלים הללו: ויוסף. על חכמתו: לקח. למוד: חכם. זה בעל השמועה: ונבון. מוסיף על ידיעת חכם שידע להבין דבר מתוך דבר ומוסיף על שמועתו: (ו) להבין משל ומליצה. שיתנו לו להבין במקראות שני הדרכים המשל והמליצה שיצינו את מה המשל למליצה ואף מן המליצה לא יסורו לבס שגם היא לריכים להבין כשאמר להלילך מאשה זרה ונכריה על הצלי מזרים נאמר הרי המשל ואף המליצה שהוליא משלו כלשון אשה הבן זה והזהר מאשה זרה (ס"א זונה): דברי חכמים וחידותם. דורשי רשימות מקרא מלא וחסר רמז דמיון וחידה: (ז) יראת ה' ראשית דעת. ע"כ פי' לנודך מה עשה שלמה הספר הזה ועתה מתחיל הספר יראת ה' ראשית דעת, היא תרומת עיקר הדעת והיא תהיה לך הראשונה לדעת לפני חכמתך הקדס ליראה אם יולך והיא תתן כלך לעשות נחממה ודעת כי האוילים אשר אינם יראים את ה' הם נזזים את החכמה ואת המוסר:

פירוש הרוקח

[ה] ישמע חכם ויוסף לקח. לב שוטה נעשה חכם מן התורה, אני לא כל שכן.¹⁵ ומדרש,¹⁶ כל מקום שפליג רבה ורב יוסף, הלכה כרבה, חוץ מאלו ג' מקומות,¹⁷ וסימן ישמ"ע, ראשי תיבות יוסף, שדה,¹⁸ מחצה,¹⁹ ענין.²⁰ [ו] משל ומליצה. התורה מצלת את האדם,²² ומליצה אותיות מצילה. דבר אחר, להבין משל ומליצה. אותיות שניות למפרע משה. וסמיך ליה

בשמועה לבין מחלוקת בסברא, ואין כאן מקום להאריך. ומדברי רבנו משמע דסבירא ליה כדעה הראשונה, שכן כתב כל מקום חוץ מג' מקומות.

18 בבא בתרא י"ב ע"ב, ההוא דזבן ארעא וכו'.
 19 שם קי"ד ע"ב וקמ"ג ע"ב.

20 שם (קמג); אולם יש הגורסים קנין, עיין רשב"ם שם ד"ה ענין. ואף על פי שבגמרא סדר הדברים הוא שדה, ענין, מחצה, רבנו נקט את הסדר לפי ראשי התיבות ישמ"ע. ראה כעין זה בפירוש דעת זקנים מבעלי התוס' על הפסוק אריוך מלך אלסר (בראשית י"ד, א') שמצאו רמז בתורה לכך שהלכה כשמואל בדיני וכתב באיסורי.

21 דרכו של רבנו בפירושו להראות שבתנ"ך יש רמז לכל דבר שהיה או יהיה בעולם, עיין בהקדמתו לפירושו לתורה (מהדורת קלוגמאנן עמ' י"א).

15 כלומר, לימוד התורה מחכים את לב השוטה, ואם כן, הלא דברים קל וחומר, אם התורה מחכימה את לב השוטה, לב שלמה המלך לא כל שכן.

16 לכאורה ר"ל שכך הוא דורש, ואין כוונתו שכך דרשו חז"ל את הפסוק.

17 הכי איתא במסכת בבא בתרא (קמג); והראשונים נחלקו למה מתייחס כלל זה. הרי"ף במסכת שבת (סוף פ"ב) וכן הרא"ש (שם סי' כ"ג), ורש"י במסכת עירובין (נב: ד"ה כמאן) והרמב"ן במלחמות (שבת פרק י"ט) כתבו שכלל זה קאי על כל מקום בש"ס. אולם הרשב"א (שו"ת ח"א סי' שכ"ד) כתב שכלל זה לא נאמר אלא בסדר נזיקין. ותוס' (בבא מציעא כט. ד"ה והוי) כתבו שכלל זה לא קאי אלא על מסכת בבא בתרא בלבד. ורבנו יונה (מובא ברא"ש שם) מחלק בין מחלוקת

פירוש הרוקח

דברי חכמים וחידותם. כל דבר שיחדשו חכמים,²³ הכל ידע משה בתורה,²⁴ דאמרו רז"ל דליכא מילתא בתורה²⁵ שלא רמז משה בתורה. דברי חכמים וחידותם. התורה שמחדשים בכל יום.²⁶ ²⁷

[ז] יראת ה' ראשית דעת. פירוש, ראשית דעת זו תורה, ויראת בגימטריא תורה. חכמה ומוסר אוילים בזו. קשה, אם חכמה למה מוסר, ואם מוסר למה חכמה,²⁸ אלא אם למד תורה וישב ומתעסק בה כדי צרכו הרי בידו חכמה ומוסר, ואם לאו, אין מסורין²⁹ בידו, והכל מבזין אותו.³⁰ או פירוש, אם תלמיד חכם ראוי, אז התורה תנחה לו בחכמה, ואם לא, יהיה לו למוסר.³¹

התורה עצמם, ולא נימא כההוה אמינא בגמרא (שבת ל:) שספר משלי לא מטמא את הידים ואינו ראוי להמנות עם כתבי הקודש כיון שאינו אלא חכמת שלמה ודבריו סותרים את עצמם ואת ספר תהלים, אלא מסקנא דמילתא היא שספר משלי ראוי להמנות עם כתבי הקודש, וכדאיתא במסכת בבא בתרא (יד:). ומוסיף רבנו שאף על פי שכל מה שכתוב בספר משלי כבר כתוב בתורה, מכל מקום יש בו פנים חדשות כחידה.

²⁷ בהקדמת ספר דעת מקרא לספר משלי (מבוא סימן י') מובאות דעות שונות בין הראשונים היכן מסתיימת הקדמת ספר משלי במקרא. לפי רוב המפרשים הקדמת הספר מסתיימת בפסוק ו' לפי מסורת הפרשה, וכן משמע מהא דבפסוק ח' מתחילה פרשה חדשה, ונראה שגם רבנו מסיים את הקדמתו בפסוק זה. תוכן הקדמתו הוא שהלימוד בספר זה יביא את האדם לידי ממשלה (שליטה) עצמית, שלום (שלות נפש), לימוד תורה וישועה. כמו כן רבנו מדגיש שכל מה שכתוב בספר משלי כבר נרמז בתורה, ולא רק מה שכתוב בספר משלי, אלא כל דבר שישנו בעולם נרמז בפסוקי התנ"ך.

²⁸ כלומר, האם מוכרח שאויל המבזה את החכמה יבזה גם את המוסר או להיפך. שאלה זו מוזכרת במדרש משלי ובילקוט שמעוני על פסוק זה. אותה שאלה נשאלת במדרש משלי על הפסוק דלעיל, לדעת חכמה ומוסר, ולכאורה שם רבנו הניח בפשטות דהא בהא תליא. אולם בפסוק זה שבו מדובר על הפסד אחד מהם שואל רבנו מדוע הפסד אחד מהם גורם להפסיד את השני.

²⁹ לשון נופל על לשון, מסורה ומוסר. ³⁰ זו לשון מדרש משלי: "אם מוסר למה חכמה, ואם חכמה למה מוסר, אלא אם לומד אדם דברי תורה ויושב ומתעסק בהן כדי צרכן הרי בידו חכמה ומוסר, ואם לאו, הם מתבזוים ממנו ונקרא אויל." ³¹ היינו יסורים.

²² הקשר שבין משל לתורה נזכר לעיל, וכאן מובא הקשר שבין מליצה לתורה. וכן דרשו פסוק זה במדרש משלי שהתורה מצילה את העוסקים בה. ובבית מדרש של ילינק (ירושלים תצר"ח פרק ג' סי' נ') איתא, תורה מצלת האדם מכל מיני פורעניות. ובמסכת סוטה (כא.) מבואר שכח התורה להציל גדול יותר מכח התורה להגן. ורבנו נקט הכא לשון הצלה ולא לשון הגנה משום דהוי לשון נופל על לשון עם תיבת מליצה.

²³ עיין להלן פרק י"ב פסוק ה'. ²⁴ כן מבואר במסכת מגילה (יט:): "מלמד שהראהו הקדוש ברוך הוא למשה דקדוקי תורה ודקדוקי סופרים ומה שהסופרין עתידין לחדש." וכן אמרו בירושלמי (שם פ"ג): "כל מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כבר היה ידוע למשה רבינו מסיני." ועיין עוד בהקדמתו של הרב משה פיינשטיין זצ"ל לאגרות משה או"ח ח"א שלמד כן מדברי הגמרא במסכת מנחות דף כ"ט.

²⁵ במסכת תענית (ט.) מבואר שהדבר נאמר גם לגבי נביאים וכתובים ולא רק לגבי התורה, דאמרינן התם: "מי איכא מידי דכתיבי בכתובי דלא רמיזא באורייתא." ורבנו שכתב ליכא מילתא בתורה שמא כוונתו לכל דברי תורה גם תורה שבעל פה. ומהמקורות הנזכרים בהערה הקודמת משמע שמשה כוון לכל דבר תורה ולא רק לפסוקים, כי אין כל חדש תחת השמש. ובפירוש רבנו לקהלת (א', י') איתא כעין זה: "יש דבר שיאמר ראה זה חדש הוא, כבר היה לעולמים אשר היה מלפננו, הוא כבר היה לעולמים ראשי תיבות הלכה, הכל הלכה למשה מסיני."

²⁶ כלומר, אף על פי שהכל היה גלוי למשה מסיני, עבורנו הכל חדש (ראה ספרי דברים פרק ו' פסוק ו' ופרק י"א פסוק י"ג). ופירוש חידותם היינו דלדידן הדברים הם כחידה שאנו מצפים לשמעה. נראה שרבנו בא להשמיענו שמשלים אלו הם דברי

ח שָׁמַע בְּנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֶל-תֹּטֵשׁ תּוֹרַת
אָמְךָ: ט כִּי לֹוִית הֵן הֵם לְרֹאשֶׁךָ וְעֲנָקִים
לְגִרְגְּתֶיךָ: י בְּנֵי אִם-יִפְתּוֹךָ חֲטָאִים אֶל-תִּבָּא:
יא אִם-יֹאמְרוּ לָכֶּה אֶתָּנוּ נֶאֱרָבָה לָדָם נִצְפָּנָה
לְנָקִי חֲנָם:

רש"י

(ח) שמע בני מוסר אביך. מה שנתן הקב"ה למשה בכתב ועל פה: אמך. אומתך כנסת ישראל כמו (ויחזקאל יט) מה אמך לציאה והם דברי סופרים שחדשו והוסיפו ועשו סייגים לתורה: (ט) לויית חן. הצור של חן הם לראשך כלומר התורה והמוסר יהיו לראשך לויית חן וכענקים של עדי זהב יהיו: לגרגרתך. לנאריך ועל שם שהקנה עשויה עצמות קורא הנאריך בלשון רבים: (י) חטאים. חוטאים: אל תבא. אל תאצה להם: (יא) נארכה לדם. לשפוך דם: נאפנה. לי מארצ: נאפנה לנקי חנם. הכתוב אומר שלפינתם לנקי חנם הוא:

פירוש הרוקח

[ח] שמע בני מוסר אביך. סופי תיבות עירך,³² אל ישנה אדם ממנהג עירך,³³ מנהג אותיות גיהנם.³⁴ אמך.³⁴ זו כנסת ישראל, חשובך' הרי ת"ק, ואם, הרי אמך בגימטריא ישראל.³⁵

בספר יהושע (ט"ו, ח'), אלא ששם הן שתי מלים. ולענין דברי רבנו יש להשמיט את הי' כדי להתאים את הדרש. ומאמר זה מובא בדברי רבנו חס' לענין שינויים בנוסח הגט, ראה תשובות בעלי תוס' מהדורת איגוס, נוא יארק, סימן י"א.

35 רצונו לומר ש' בגימטריא היא 500, וביחד עם המלה אם הוי' 541, והיינו בגימטריא ישראל.

32 היינו המקום שממנו באת. ובמסכת חולין (צג:) דרשו בן מסוף הפסוק, ואל תטוש תורת אמך, שגם הוא משמעותו המקום שממנו באת, אלא שסופי התיבות הללו מלמדים שרמז זה נמצא כבר בתחילת הפסוק.

33 בבא מציעא פ"ו ע"ב.

34 מי שמשנה והופך את המנהג סופו יורש גיהנם. בכתב היד כתוב גיהנם עם י', וכן הוא

פירוש הרוקח

[ט] כי לוית חן לראשך. סופי תיבות יתן, ואותיות שניות נוי, כלומר יתן נוי לראשך. דבר אחר, כי לוית חן לראשך, תורה לויה לאדם ההולך בדרך, שאינו ניזוק.³⁶ דבר אחר, כי לוית חן לעתיד לבא, המשל ידוע משלשה אוהבים.³⁷ ולפי פשוטו, משמר שאינו ניזוק, כמו שנאמר באליעזר, וכל טוב אדוניו בידו,³⁸ זהו תורה, שנאמר דמשק אליעזר,³⁹ דולה ומשקה מתורתו לאחרים.⁴⁰ וטוב זה תורה, שנאמר כי לקח וכו',⁴¹ לכך אמר אליעזר⁴² אל תאחרו אותי וה' הצליח, סופי תיבות לויה. וכתוב באליהו ובאלישע, והם הלכו וסוסי אש ורכב אש מפריד לבין שניהם,⁴³ לולי שדברו בדברי תורה היו נשרפין.⁴⁴

[י] חטאים אל תבא. אותיות שניות מ',⁴⁵ התורה שניתנה למ' יום.⁴⁶

ברכות דף ה' ע"א.
 42 בראשית כ"ד, נ"ו.
 43 רישיה דקרא, ויהי המה הולכים הלך ודבר והנה רכב וכו' (מלכים ב', ב', י"א).
 44 כך מובא בילקוט שמעוני חלק ב' רמז רכ"ד, וכעין זה איתא בירושלמי במסכת ברכות דף ה' ע"א. ובפרקי אבות ישנן הרבה דרשות שהתורה מגינה על לומדיה.
 45 בכתב היד כתוב תאבה, ולפי זה הגימטריא מכוונת. אולם לפנינו איתא אל תבא, ואם כן אין הדרש מכוון, אלא שלפי דרכו של רבנו גם אם חסר אחד או יתר אחד אתי שפיר, וכן כתב בבראשית מ"ח, ה', שאפרים ומנשה כראובן ושמעון, אע"פ שאפרים ומנשה בגימטריא 732, וראובן ושמעון 731. וכאן המקום להעיר שישנם יותר ממאתים מקומות בכתב ידו של רבנו על ספר זה שמהם נראה שציטט פסוקים בעל פה ושינה קצת מהמסורה. אשר על כן, בכל מקום שיש הבדל בין כתב ידו לבין מה שנמצא לפנינו, נכתוב את הנוסח שלפנינו. עוד נציין שבדרך כלל הדרשה בנויה על הנוסח שלפנינו ולא כמו שנמצא בכתב יד, אולם יש והדרשה בנויה על הנוסח שנמצא בכתב היד, כמו בפסוק זה. וראה מסכת שבת דף נ"ה ע"ב תוס' ד"ה מעבירים כתיב ובגליוני הש"ס שם, וכן בספר המקרא והמסורה של ראובן מרגליות פרק ב' עמוד ט'.
 46 רצונו לומר שעל ידי לימוד התורה ימנע אדם מלחטוא.

36 וכדאיתא במסכת פסחים (ח:), שלוחי מצות אינן ניזוקין. בפירוש הראשון רבנו מפרש את המילה חן במשמעות של נוי, ובפירוש השני הוא מפרשה במשמעות של הצלה, ודמי למה שאמרו חז"ל במסכת עבודה זרה (כ:): על הפסוק לא תחנם (דברים ז', ב'), וכן הוא בספרי שם.
 37 בדברי חז"ל ישנם כמה 'שלשה' לענין אוהבים. א. שלשה אוהבים היו לו לאברהם, ענה, אשכול וממרא (תנחומא פרשת וירא ג'). ב. שלשה אוהבים זה את זה, גרים, עבדים, עורבים (פסחים קיג:). ג. שלשה אוהבים יש לו לאדם, בניו, ממנו ומעשים טובים (פרקי דרבי אליעזר ל"ב). ד. שלשה אוהבים, הלב, האזנים והפה (ספר יצירה פרק ו'). ואולי יש לפרש את הפסוק כנוצר באות ג', היינו שדברים אלו יהיו חן לראשינו לעתיד לבא, כיון שעכשיו רוב האנשים אינם זוכים לכולם.
 38 בראשית כ"ד, י'.
 39 שם ט"ו, ב'.
 40 במסכת יומא (כח:): איתא דולה ומשקה מתורתו של רבו, ובדפוס ראשון של רש"י כתוב מתורתו כמו שגרס רבנו, אולם בפירוש רש"י שלפנינו כתוב מתורת רבו. ובמסכת סנהדרין (קט:): ישנם מדרשים רבים על תורתו וחכמתו של אליעזר עבד אברהם ששמרוהו והצליחו את דרכו.
 41 להלן ד', ב'. דרשה זו נמצאת במסכת

יב גְּבַלְעִם כְּשֹׁאֹל חַיִּים וְתַמִּימִים כִּי־וֹרְדֵי
 בֹּרֶ: יג כָּל־הוֹן יִקָּר נִמְצָא נִמְלָא בְּתִינוּ שָׁלָל:
 יד גִּזְרֵלֶךְ תַּפִּיל בְּתוֹכְנוּ כִּי־ס אֶחָד יִהְיֶה לְכָל־נוּ:
 טו בְּנֵי־אֶל־תִּלְךָ בְּדֶרֶךְ אַתָּם מִנְעֵרְגֶלְךָ מִנְּתִיבָתְךָ:
 טז כִּי רַגְלֵיהֶם לָרַע יָרוּצוּ וְיִמָּהְרוּ לְשֹׁפֵד־דָּם:
 יז כִּי־חֲנֹם מִזְרָה הָרָשָׁת בְּעֵינָי כָּל־בָּעַל כֶּנֶף:
 יח וְהֵם לְדָמָם יֶאֱרָבוּ יִצְפְּנוּ לְנַפְשָׁתָם:

רש"י

(יב) נבלעם. לנקיים כשהם חיים: כשאלו. הצולע כל גוף שלם: ותמימים. חינו לשון לדיקים
 אלא מלשון שלמים נבלעם כשהם שלמים כאדם היוורד בתוך הצור כשהוא שלם כלומר
 צעודם צעורם נהרגם ונירש נכסיהם: (יד) גורלך תפיל צחוקנו. אם תרלה תחלוק או אם
 תרלה יהיה צעותפות: כיס אחד יהיה לכולנו. ציחד: (טז) לרע יחלו. לרעת עלמם הם רלים
 ואינם יודעים לתת לב לדבר: (יז) כי חנם מזרה הרשת. כי העופות הרואות חטים וקטניות
 מזורים על הרשת חנם הוא צעיניהם שאינם מכירים על מה היא מזרת ויורדין זה ואוכלין:
 (יח) והם לדמם יאחזו. והליידים יאחזו לדמם של עופות:

פירוש הרוקח

[יב] נבלעם כשאל חיים. זהו יוסף, ⁴⁷ ב' יתר, ⁴⁸ זה היה שמעון ולוי, זה
 שאמר הכתוב ויאמרו איש אל אחיו. ⁴⁹ ותמימים כיורדי בור. כיורדי
 גימטריא נ"ר, כלומר בשביל שמכרו ליוסף כבו רוב נרות, עשרה הרוגי
 מלכות. ⁵⁰ וזה שאמר הכתוב, רב ניר אויל רשעים ויש נספה בלא משפט, ⁵¹
 אל תקרי רב אלא רוב, אל תקרי ניר אלא נר רשעים. ⁵²

ממשיל את אחיו לעשרה נרות, ע"ש. והקשר
 שבין עשרה הרוגי מלכות לאחי יוסף מבואר
 בסדר תפילת יום הכפורים בפיוט אלה אזכרה.
 ובמדרש בראשית רבתי בתחילת פרשת וישב
 מובא שגמר דין זה יצא מפייהם של מלאכי
 משפט.

51 נראה שכוונתו לפסוק דלקמן (י"ג, כ"ג),
 רב אכל ניר ראשים ויש נספה בלא משפט.
 52 לא הבנתי כוונתו גם בזה.

47 לכאורה יש רמז נוסף ליוסף בסוף הפסוק,
 ותמימים כיורדי בור. כמו כן יש רמז לדברי יעקב
 (בראשית ל"ז, ל"ה).

48 לא הבנתי כוונתו.

49 בראשית ל"ז, י"ט. חז"ל אמרו ששמעון ולוי
 הם שהיו בעצה זו, ראה תנחומא ישן וישב י"ג,
 מובא ברש"י בראשית מ"ב, כ"ד. כמו כן שמעון
 ולוי הם הנקראים אחים, בראשית מ"ט, ה'.

50 במסכת מגילה (טז:) איתא שיוסף הצדיק

פירוש הרוקח

[יג] כל הון יקר נמצא. שנאמר, ואכלו את חלב הארץ.⁵³ נמלא בתינו שלל. שאמר להם כי למחיה שלחני אלקים לפניכם.⁵⁴
 [יד] גורלך. מכח יוסף נענשו עשרה הרוגי מלכות.⁵⁵ גורלך, בשעת מתתם הפילו גורלות מי להמית ראשון בתוכם, באלה אזכרה,⁵⁶ להפיל גורלות אומר שמעון.⁵⁷ כיס אחד יהיה לכולנו. שהפילו גורל לזכיון, לא היה מועיל זכות אבות.⁵⁸ דבר אחר, כיס גימטריא מלך, זה מלך המשיח, יגאל לכולנו לעתיד לבא.⁵⁹
 [טו] בני אל תלך בדרך אתם מנע וגו'. זה היה יעקב, שלא רצה שילך עמם. מנע. גימטריא בנימין, יתר ב', שיש לו ב' שמות, בן אוני ובנימין.⁶⁰
 [יז] כל בעל כנף. סופי תיבות פלל, נעשה בהן פלילים.⁶¹

לכפרה על מכירת יוסף. כמו כן ישנם הבדלים נוספים בין הפיוט והקינה, ראה בספרו של אלתר ולנר עשרת הרוגי מלכות במדרש ובפיוט מוסד הרב קוק תשס"ה עמוד 133.
 57 הוא רבן שמעון בן גמליאל שכיפר על התנכלותם של האחים על יוסף שהחל בה שמעון בן יעקב. ובפיוט שלפנינו הנוסח הוא נפל הגורל על רבן שמעון.
 58 כלומר, זכות אבות לא תועיל לעשרה הרוגי מלכות כי גזרה היא מלפני ה', ואדרבה, הם נתפסים בעון האבות דהיינו השבטים.
 59 כלומר, המשיח יהיה המלך היחיד ובלי שום מחלוקת (כנבואת יחזקאל ל"ז, כ"ב). ענין הרוגי מלכות היה קרוב מאוד ללבו של רבנו כיון שאף הוא עצמו שכל את אשתו ובני משפחתו על ידי הגויים וסבל מאוד מנושאי הצלב, עיין בהקדמה לספר הרוקח עמוד xv.
 60 בראשית ל"ה, י"ח.
 61 היינו משפט, וכלשון הפסוק, ונתן בפלילים (שמות כ"א, כ"ב).

53 בראשית מ"ה, י"ח.
 54 שם פסוק ה'.
 55 ז"ל מדרש משלי (א', י"ג): "אמר רבי יהושע בן לוי, לא נמשכו עשרה הרוגי מלכות אלא בחטא מכירתו של יוסף." ובילקוט שמעוני (רמז תתקכ"ט) מובא בשם רבי יהודה, לא נמסרו הרוגים למלכות אלא על מכירתו של יוסף. והא ליכא למימר שכל עשרה הרוגי מלכות מתו בתקופה אחת בעון מכירת יוסף, שהרי לא חיו באותה תקופה. אלא צריך לומר שכמו שה' פוקד את עון העגל על כל דור ודור, כמו שנאמר וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (שמות ל"ב, ל"ד), כך פקד את עון מכירת יוסף עד אותו זמן, כמו שמובא בדברי חז"ל על הפסוק בספר עמוס פרק ב' פסוק ו'. וראה עוד בראשית רבה פ"ד, י"ז.
 56 פיוט הנאמר בסוף תפילת מוסף של יום הכפורים. ועיין משך חכמה בראשית סוף פרק ל"ז. סיפור זה מובא גם בקינות של תשעה באב בקינה ארזי הלבנון, אלא שבקינה זו אין רמז

יט כֵּן אַרְחוֹת כָּל-בָּצַע בָּצַע אֶת-נַפְשׁ בְּעַלְיוֹ
 יקח: כ חֲכָמוֹת בַּחוּץ תִּלְנֶה בְּרַחְבוֹת תִּתֵּן
 קוֹלָהּ: כא בְּרֹאשׁ הַמַּיִּוֹת תִּקְרָא בְּפִתְחֵי
 שְׁעָרִים בְּעִיר אֲמַרְיָה תֹאמַר: כב עַד-מָתַי
 פְּתִיִם תֵּאָהָבוּ פָּתִי וְלֹאִים לָצוֹן חֲמָדוֹ לָהֶם
 וְכִסְיֵלִים יִשְׁנְאוּ-דַּעַת: כג תָּשׁוּבוּ לְתוֹכְחָתִי
 הִנֵּה אֲבִיעָה לָכֶם רוּחִי אוֹדִיעָה דְבָרִי אֶתְכֶם:
 כד יַעַן קָרָאתִי וַתִּמָּאֲנוּ נָטִיתִי יָדִי וְאִין מִקְשִׁיב:

רש"י

(יט) כן ארחות כל בלע כלע. גזל גזילה נאה ונחמדת היא לו וחנם היא לו. וסופו את נפש
 בעליו יקח. נפש עלמו שנעשה עכשיו בעל הממון שגזל מחצירו: (כ) חכמות צחוק חכמה. הרי
 חכמותיה של תורה בחולותיה תזעקנה להזהירכם לסור עליהם ומה הן חולותיה צתי
 מדרשות: בחוצות. במקום שמרחיצין אותה כך דרש רבי תנחומא: (כא) צראש הומיות תקרא.
 במקום שהיא נשמעת ונכרת שם היא קוראת ואומרת ענין שלמטה עד מתי פתאים וגו':
 בפתי שערס. הם מקום ישיבת הזקנים: (כב) פתים. המתפתים ע"י מסיתים ומינים: תאכזבו
 פתי. הסתה שם דבר לפתיות כמו כלי קרי (שני סא"א) שפי: (כד) נטיתי ידי. לרמוז להם
 לסור אלי כאדם המרמוז לחצירו צידו ונוטה ידו אליו לסור אליו:

פירוש הרוקח

[יט] את נפש בעליו יקח. סופי תיבות שוח, שסופם לגיהנם שנקרא שוחה
 עמוקה.⁶² דבר אחר, נאמר על יעקב, ראשי תיבות בני וסופי תיבות שוח,
 בשביל בני, שנאמר, כי ארד אל בני אבל שאולה.⁶³
 [כ] חכמות בחוץ תרונה. בשעה שחכם יושב בתורה הכל מרגנים ואומרים
 אשרי לזה שלמד חכמה.⁶⁴ ברחובות תתן קולה. אלו תלמידי חכמים, שהם
 באים ויושבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ונותנים קולם בתורה.⁶⁵

לזה שזכה ללמוד תורה. ובמדרש משלי דפוס
 ויניציא כתוב אשרי זה שלמד חכמה, וגרסה זו
 כגרסת רבנו.

65 כן הוא במדרש משלי: "אלו תלמידי
 חכמים שיושבים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות
 ומשמיעים את קולם בדברי תורה."

62 להלן כ"ב, י"ד, שוחה עמוקה פי זרות. וכן
 להלן כ"ג, כ"ז. ובמסכת שבת (לג.) דרשו חז"ל
 ששוחה עמוקה היינו גיהנם.

63 בראשית ל"ז, ל"ה.

64 כן הוא במדרש משלי: "בשעה שחכם יושב
 ועוסק בתורה הכל מרגנים אחריו, ואומרים אשרי

פירוש הרוקח

[כא] בפתחי שערים. סנהדרין שיושבים בשער, שנאמר ועלתה השערה.⁶⁶
בעיה. אמרינן שצריך לחזור למודו פעמים רבות,⁶⁷ ילמד הרבה בלילה,⁶⁸
וזהו בעיה, אל תקרי בעיר אלא בער, ולבי ער.⁶⁹
[כב] עד מתי פתים תאהבו פתי. זה דור המדבר.⁷⁰ וכסילים ישנאו דעת.
זהו מלכות,⁷¹ שלא קבלו קבורה.⁷² וכסילים ישנאו דעת. סופי תיבות מות,
שנאמר פגריהם.⁷³

[כג] תשובו לתוכחתי. אלו ישראל שהוכיחן משה על מעשה העגל.⁷⁴ הנה
אביעה לכם רוחי. בשעה שפירש להם תורה. אודיעה דברי אתכם. מלמד
שהודיעם דיקדוקיה ופירושיה של תורה, טומאה וטהרה, איסור והיתר.⁷⁵
[כד] יען קראתי ותמאנו. לחזור בתשובה.⁷⁶ נטיתי ידי ואין מקשיב. זה
גבריאֵל שנקרא יד, דכתיב,⁷⁷ מפני יד שנשתלחה במקדש, שהיתה ידו
פתוחה על ישראל שש שנים, וגחלים בידו לזרקן על ישראל כשלא חזרו
בתשובה.⁷⁸ נטיתי ידי. כגבריאֵל.⁷⁹ ואין מקשיב. הקב"ה אומר לגבריאֵל,
קח אש והשלך לבית המקדש, ולקח האש והטיל מיד ליד כדי שיצטנן,
ואפילו הכי לא השגיחו בו ולא עשו תשובה.⁸⁰

- 66 ואם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו
ועלתה יבמתו השערה אל הזקנים (דברים כ"ה, ז').
ובדברים רבה (ח', ג') אמרו: "אין שער אלא
סנהדרין." וכן דרשו פסוק זה במסכת יבמות (קא:).
67 אינו דומה שונה פרקו מאה פעמים לשונה
פרקו מאה ואחד (חגיגה ט:).
68 כל העוסק בתורה בלילה הקב"ה מושך
עליו חוט של חסד ביום (שם יב:).
69 שיר השירים ה', ב'. כלומר בזמן השינה
אני ער ולמד תורה.
70 במדרש משלי נדרש פסוק זה על דור
המדבר, אולם בילקוט דרשוהו על דור המבול.
71 כן הוא במדרש משלי.
72 כן נבא ירמיהו (כ"ב, י"ט) על יהויקים
בן יאשיהו מלך יהודה, קבורת חמור יקבר
סחוב והשלך מהלאה לשערי ירושלים. ויתכן
שכוונתו לנאמר בספר יחזקאל ל"ט בענין גוג
מלך מגוג.
73 קשה להבין הדרש. ואולי כוונתו לפסוק
בספר יחזקאל (מ"ג, ז') ולא יטמאו עוד בית
ישראל שם קדשי המה ומלכיהם בזנותם ובפגרי
מלכיהם במותם, ע"ש.
- 74 מדרש משלי.
75 גם זה שם.
76 במדרש משלי הוזכרו כמה שקראו ולא
נענו, הקב"ה, משה וירמיהו. והנביא זכריה (ז',
י"א) רמז לכך שבני ישראל לא שמעו לירמיהו
ואמר וימאנו להקשיב.
77 שיגרא דלישנא נקט, שכן אין זה פסוק
אלא מתפילת מוסף של ימים טובים הוא. ועיין
רש"י וחזקוני על הפסוק ונתתי שלום בארץ
(ויקרא כ"ו, ו').
78 מדרש משלי, ומקורו בויקרא רבה פרק כ"ו
אות ח'. וישנן גרסאות שונות כמה זמן נמשכה
הקריאה לחזור בתשובה, ראה מדרש משלי
מהדורת באבער פרק א' אות ק"ה.
79 במדרש משלי איתא שהקב"ה הוא שנטה
את ידו, וכך אמרו שם: "זה הקב"ה שהיתה ידו
פשוטה שש שנים ומחצה שיחזרו בתשובה, ולא
חזרו." ולכן הוסיף רבנו את כ' הדמיון וכתב
כגבריאֵל, מייחס את נטיית היד לה' ב"ה ומציין
דהוא כמו שעשה גבריאֵל.
80 בני ישראל לא השגיחו שה' ברחמיו צינן
את הגחלים ומאנו להקשיב.

כה ותפרעו כל-עצתי ותוכחתי לא אביהם:
 כו גם-אני באידכם אשחק אלעג בבא
 פחדכם: כז בבא כשאוה כשואה| פחדכם
 ואידכם כסופה יאתה בבא עליכם צרה
 וצוקה: כח אז יקראני ולא אענה ישחרני
 ולא ימצאני: כט תחת כי-שנאו דעת ויראת
 יהיה לא בחרו: ל לא-אבו לעצתי נאצו כל-
 תוכחתי: לא ויאכלו מפרי דרכם וממעצתיהם
 ישבעו: לב כי משובת פתים תהרגם ושלות
 כסילים תאבדם: לג ושמע לי ישכן-בטח
 ושאנן מפחד רעה:

רש"י

(כה) ותפרעו. ותבעלו: כל עלתי. שיעלתי לגדל אחכם בעולם: (כז) כשואה. כעון העולה
 פתאום: כסופה. עורבילין בלעז: יאתה. יבא: (כח) ישחרני. יבקשוני: מפרי דרכם. הפירות
 שאוכלים בחייהם בלרות המולדות אותם והקן שמורה להם בגיהנם: (לז) משוצת פתים. את
 אשר לבס שוצז: ושלות כסילים תאבדם. לפי שרואים הרשעים שהם מלליחים נדבקים ברעתם
 ואינם חוזרין: (לג) ישכן בטח. בעולם הזה: ושמע לי. לעולם הבא: מפחד רעה. מדינה של גהינם:
 ושאנן. ויהי שליו ושקט, ושאנן לשון עתיד לכן נקוד פתח:

פירוש הרוקח

[כה] ותפרעו כל עצתי. זה תורה.⁸¹ דבר אחר, ותפרעו כל עצתי ותוכחתי
 לא אביהם. זה בית ראשון שעמד ת"י שנה, ובית שני שעמד ת"כ שנה.⁸²

ראשון עמד ת"י שנים ובית שני ת"כ, אבל כאן
 לא הבנתי היכן נרמז דבר זה, חוץ מזה ששני
 חלקי הפסוק, כל אחד מדבר על בית אחד
 ושניהם חרבו משום שבני ישראל לא קבלו את
 עצת ה' ותוכחתו. ואולי כוונתו שבמלים עצתי
 ותוכחתי יש רמז לת"י, אולם לת"כ לא מצאתי
 רמז.

81 במדרש משלי אמרו זה משה, שהיה מיעץ
 לישראל והיו שבים מאחריו ומבטלים את עצתו.
 ולהלן מזכיר המדרש שהיו עוד נביאים שקראו
 להם לחזור בתשובה ואין שומע להם. ומסיים
 המדרש: "אבל כל מי שהוא שומע לדברי תורתי
 אני מושיבו בהשקט ובבטחה."
 82 בפסוק ל"ג כתב רבנו רמז לכך שבית

פירוש הרוקח

[כו] גם אני באידכם אשחק. בעולם הזה. בבוא פחדכם. לעולם הבא.⁸³
 [כז] בבוא כשואה. זה סנחריב,⁸⁴ שנאמר, ונבט לארץ והנה חושך.⁸⁵
 כסופה יאתה. זה נבוכדנצר, שהלך במרכבה ברוח סערה לכבוש העולם
 תחתיו,⁸⁶ שנאמר ביחזקאל,⁸⁷ רוח סערה באה מן הצפון וגו'. צרה וצוקה.
 גלות אדום⁸⁸ שקול כנגד כולם. צרה וצוקה. גימטריא זה גלות אדום. דבר
 אחר, זה היה בגלות, שנאמר, שתם תפילתי.⁸⁹
 [כח] אז יקראנני. נ' יתיר, כנגד נ' שערי בינה.⁹⁰ ישחרנני ולא ימצאנני. וכל
 כך למה, אמר רבי ישמעאל, אמר להם הקב"ה לישראל, אנכי אמרתי לכם
 על ידי נביא שובו שובו מדרכיכם הרעים,⁹¹ חייכם שיבוא היום שאני פורע
 לכם בדבריכם,⁹² שנאמר,
 [לא] ויאכלו מפרי דרכם וממעצתיהם ישבעו. וכל כך למה,
 [לב] כי משוגת פתים תהרגם. אבל מי ששומע לי ישכון בטח בעולם הזה.⁹³
 [לג] ושומע לי ישכון בטח. אותיות יש עולם,⁹⁴ עתיד הקב"ה להנחיל לכל
 צדיק יש עולמות,⁹⁵ שנאמר להנחיל אוהבי יש.⁹⁶ ישכן בט"ח בא"ת ב"ש
 שנ"ס, גימטריא ת"י, כך עמד בית ראשון.⁹⁷ שאנן. בא"ת ב"ש בתט"ט,
 גימטריא ת"ך, כך עמד בית שני.⁹⁸

אדום יותר מאשר על גלות אחרת, ובסמוך נקשר
 את הגימטריא.

89 איכה ג', ח'.

90 נראה שרצונו לומר שהנ' הנוספת רומזת
 שאפילו אם עם ישראל ילמדו נ' שערי בינה לא
 יועיל להם להנצל מן הפורענות אם לא ישובו
 בתשובה.

91 יחזקאל ל"ג, י"א.

92 מדרש משלי. וכן הוא בילקוט שמעוני
 בשנינויים קלים.

93 כנ"ל. וראה פירוש רש"י על פסוק ל"ג.

94 ושמע לי אותיות יש עולם.

95 עוקצין פרק ג' משנה י"ב.

96 להלן ח', כ"א.

97 עבודה זרה ט' ע"א.

98 שם. נראה שדורש את הפסוק כך, ושומע
 לי ישכן בטח ושאנן, והיינו שהשכינה תשכון ת"י
 ות"כ שנים.

83 בילקוט דרשו פסוק זה על ירמיהו שאמר
 כן על בני ישראל על שמאנו להקשיב, ראה רש"י
 על פסוק ל"ג.

84 אולי סמך על הנאמר בספר ישעיהו (י', ג')
 ומה תעשו ליום פקודה ולשואה ממרחק תבוא,
 ופירש הרד"ק דמרחק זהו מלך אשור שבא מארץ
 רחוקה לארץ ישראל להשחיתה, הרי ששואה
 מתייחסת לאשור, וסנחריב מלך אשור היה.

85 ישעיה ה', ל'. פסוק זה עוסק באויב הבא
 מרחוק להחריב את ארץ ישראל, והרד"ק פירש
 דקאי על מלך אשור.

86 חגיגה י"ג ע"ב.

87 א', ד'. ובמסכת חגיגה (יג:) דרשו מקרא
 זה על נבוכדנצר. וגרסת הילקוט (יחזקאל רמז
 של"ב) היא: "וארא והנה רוח סערה באה מן
 הצפון, אמר רבי יהודה, לכבוש את כל העולם
 כלו תחת נבוכדנצר."

88 אין הכרח לדורש צרה וצוקה על גלות